

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:4. 2006

Radikalism som strategi

Bondepolitik vid 1800-talets mitt

Av Jan Christensen

Vid 1800-talets början var Sverige fortfarande ett utpräglat bondeland med små städer där borgerskapet inte sällan idkade jordbruk och boskapsskötsel som bisyssla. Staten för sin del var i ännu högre grad beroende av de intäkter jorden gav. Därav den kamp mellan krona, adel och bönder om det agrara överskottet som utgjorde något av ett ledmotiv i Sveriges äldre historia.¹ I denna fördelningskonflikt drog bönderna länge det kortaste strået. Ännu på 1860-talet uppgick de nedärvda grundskatte- och indelningsbördorna till drygt en fjärdedel av statsinkomsterna. Det rörde sig om en klassbeskattning som uteslutande belastade bondebefolkningen. Grundskatterna, statens ordinarie inkomster, bestod av räntan samt kronotiondet, vilket utgjordes av den del av kyrkotiondet som under reformationen dragits in till kronan. Kostnaderna för det militära indelningsverket påfördes hemman av krono- och skatte- samt av allmän frälseatur, medan städerna underhöll båtsmanshållen. All jord tyngdes dock ej av dessa skatter. Det ypperliga frälset, vilket omfattade säterier samt rå- och rörshegman, var befriat från både jorboksränta och mantalsränta, från rotering och rustning samt från kronotionde och en mängd andra besvär.²

Under 1800-talets första hälft inleddes en parlamentarisk bondeoffensiv mot dessa "sekelgamla orättvisor", en offensiv som på kort tid förvandlade det gamla odalståndet från en "fåfrågegrupp" inriktad på ett litet antal nä-

1. Christer Winberg, "Another route to modern society", i *Agrarian society in history. Essays in honour of Magnus Mörner*, London 1990, s 62; Sven Swensson, *Bonderiksdagsmän i frihetskamp*, Stockholm 1946, s 11.

2. Per Hultqvist, *Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873*, Göteborg 1955, s 11, 28–31, 49ff; Arthur Thomsson, *Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809–1866. Ett bidrag till lantmannapartiets förhistoria*, Lund 1923, s 6ff, 23f.

Docent Jan Christensen, f 1950, är lektor och studierektor vid Historiska institutionen, Göteborgs universitet. Christensens senaste publikation är *Industrins Tidevarv. Några huvudlinjer i Kalmar läns industriella utveckling*.

Adress: Historiska institutionen, Box 200, 405 30 Göteborg

E-post: Jan.christensen@history.gu.se

ringpolitiska frågor³ till en politisk kraft i förbund med tidens liberala och radikala reformrörelse. Bondeståndet blev nu på ett helt annat sätt än tidigare delaktigt i de rikspolitiska debatterna och besluten. Genombrottet kom vid den stora oppositionsriksdagen 1840–1841, då bönderna på allvar började göra bruk av sin riksdagsmakt. Man antog en rad mot regeringen och majestätet riktade adresser och dechargedeblatten mynnade ut i en uppmaning till konungen att endast utse sådana statsråd som kunde gagna landets nytta.⁴ Utspellet ifrågasatte det kungliga utnämningssprerogativet, vilket var unikt för att komma från bönderna, som aldrig tidigare haft synpunkter i denna fråga. Bondeståndet försökte även få de övriga stånden att ansluta sig till ett svar på konungens trontal. Adressen, författad av *Aftonbladets* redaktör Lars Hierta och framlagd av dalslänningen Hans Jansson, utgjorde oppositionens programförklaring. Det mest sensationella var att bönderna krävde en representationsreform.⁵ Efter att adressförslaget avvisats i medstånden framhöll Jansson i en särskild motion, därtill inspirerad av en broschyr av publicisten Anders Lindeberg, att riksdagen borde avslutas sedan man diskuterat den viktigaste nationella frågan: ett förbättrat statskick och en ny representation.⁶

Bondeståndet var därmed det första av riksdagsstånden som anslöt sig till det liberala kravet på en representationsreform. Förebilden var det norska Stortinget, där bondeinflytandet var stort tack vare enkammersystem och en långt utsträckt rösträtt. Det förslag som presenterades utgjorde ett radikalt alternativ till Sveriges föräldrade ständerförsamling i vilken huvuddelen av folket saknade representation. Härigenom hamnade bondeståndet på samma sida som Europas liberala vänster, för vilken länder som Norge var idealiska statskicks av samma dignitet som den amerikanska småbrukardemokratin.⁷ *Aftonbladet* såg den norska författningen som ”mera demokratisk och republikansk än någon annan europeisk” medan franska *Le National* skrev att normmännen hade den mest demokratiska och radikala konstitutionen i

3. Kalle Bäck, *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden. Centralmakten och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor*, Stockholm 1984, s 20.

4. *Bondeståndets riksdagsprotokoll (BdP)*, 1840–1841:7, s 623–626, 676, 678.

5. *BdP* 1840–1841:1, s 61–68, 487ff; Swensson 1946, s 94.

6. *BdP* 1840–1841:2, s 193–199, 414–421; *BdP* 1840–1841:3, s 69–72, 606–624; Anders Lindeberg, *Hvad väntar svenska folket af riksdagen. En tillämpning till skriften: "Bidrag till Sveriges historia efter den 5 November 1810"*, Stockholm 1840.

7. De europeiska radikalerne tyckte sig i Amerika se drömmen om den ideala folkstaten förverkligad, med den tyske historikern Hagen Schulzes ord "ein Paradies der kleinen Handwerker und selbständigen Parzellenbauern"; dens, *Staat und Nation in der europäischen Geschichte*, München 2004, s 102.

Europa.⁸ Mindre entusiastiska var tidens socialistiska demokrater. En av dem, Friedrich Engels, gjorde i en tidningsartikel 1847 en skarp åtskillnad mellan bondesamhällets förmoderna demokrativariant och "den moderna demokratin" med dess förankring i det framväxande industrisamhällets medel- och arbetarklasser:

Såväl Norge som urkantonerna är demokratiskt organiserade. Men det finns olika demokratier och det är absolut nödvändigt att den civiliserade världens demokrater avvisar varje anknytning till de norska och urschweiziska demokratierna [...] I Norge finner man det mångomtalade bonderegimentet, i Schweiz ett antal råa herdar, som trots sin demokratiska författning regeras patriarkaliskt av ett litet antal rika jordägare. Bourgeoisier existerar i Norge endast undantagsvis, i Schweiz över huvud taget inte. Proletariat saknas så gott som helt. De civiliserade ländernas demokrati, den moderna demokratin, har alltså inget gemensamt med den norska och schweiziska demokratin [...]⁹

Representationsfrågan skulle komma att dras i långbänk, inte enbart beroende på motståndet från de konservativa, utan även för att oenigheten mellan den liberala reformrörelsens vänster- och högerflyglar var stor. Striden om ständsriksdagens vara eller icke vara hade inletts redan på grundlagsriksdagen 1809–1810, då Konstitutionsutskottet föreslagit samfälliga val till en tvåkammarriksdag. Förslaget kom dock aldrig att förverkligas och det dröjde sedan till det liberala genombrottet omkring 1830 innan frågan åter blev aktuell. En rad representationsförslag såg nu dagens ljus. Flertalet av de medelklassvänliga propäerna hade det uttalade syftet att låta de förmögnare samhällslagen behärska riksdagen för att förebygga en bondemakt av norskt slag i Sverige.¹⁰ De utgjorde länkar i en kedja av moderat-liberala reformprojekt som ledde fram till 1865 års "samhällsbevarande" representationsreform.¹¹ Parallellt härmed fanns en mer demokratisk linje, som inte fick någon praktisk betydelse, men som spelade en framträdande roll under det radikala 1840-talets politiska debatter. Dess viktigaste resultat var ett utskottsforöslrag

8. *Aftonbladet* 6/12 1833. Även 21/8 1844. *Le National* 8/6 1840: "[...] constitution qui est la plus démocratique et la plus radicale de toute l'Europe [...] la constitution norvégienne".

9. Friedrich Engels, "Der schweizer Bürgerkrieg. Deutsche-Brüsseler-Zeitung 14/11 1847", i Karl Marx & Friedrich Engels, *Werke*, 4, Berlin 1959, s 391f. Egen översättning.

10. Berit Borell, *De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet*, Stockholm 1948, s 289f.

11. Göran B Nilsson, "Den samhällsbevarande representationsreformen", *Scandia* 1969.

1841, de olika bondeförslag som från 1845 och fram till 1850-talets början bar hallningen Bengt Gudmundssons namn samt det så kallade Örebroförslaget från 1850.

I ståndsriksdagen var det endast bondeståndet som besatt ett visst mått av folklig auktoritet, då det representerade mellan 180 000 och 200 000 besuttna hemmansägare, medan de tre övriga stånden bestod av företrädare för i runda tal 1 200 adliga huvudmän, 1 500 röstberättigade präster och 30 000 borgare.¹² Det missnöje som redan fanns med denna snedfördelning av riksdagsmakten tilltog i takt med 1830- och 1840-talens radikaliserings av den politiska debatten.

Fram till 1840 hade representationsfrågan inte spelat någon framträdande roll i bondeståndets diskussioner. I stället hade det varit grundlagsskyddet av ståndsprivilegierna som stått i fokus för böndernas kritik. Detta skydd utgjorde ett oöverstigligt hinder för dem som ville avskaffa de adliga jordprivilegierna. Förändringar i grundlagarna fordrade nämligen samstämmighet mellan alla stånden under två på varandra följande riksdagar, vilket innebar vetorätt för vart och ett av de fyra stånden i allt som rörde deras egna privilegier.¹³ Ett annat irritationsmoment var att beslut i civila lagstiftnings- och skattefrågor kunde fattas av tre stånd mot ett fjärde. Denna bestämmelse hade åsamkat bönderna en rad nederlag i viktiga lagstiftningsfrågor, exempelvis om skatteförenkling och lättnader i roteringen samt förändringar i skjutsnings- och beväringväsendet.

Vid grundlagsriksdagen 1809 hade adeln avstått från ett av sina viktigaste klassintressen: ensamrätten till den ypperliga frälsejorden. Denna blev nu tillgänglig för alla som kunde betala, vilket kom framför allt den förmögna medelklassen till godo. Däremot behöll frälsejorden sitt mest förmånliga undantag: befrielse från grundskatt och rotering. I stället för att avskaffas skulle detta ekonomiska privilegium ingå i köpet och betalas med en högre köpeskilling. En betydande minoritet i bondeståndet ifrågasatte emellertid värdet härav. Kritikerna menade att frälsejorden i stället för att göras allmänt tillgänglig borde avskaffas. Man fruktade att bönder som köpt säterier skulle komma att förena sig med adeln mot skatteböndernas krav på lika be-

12. Åke Holmberg, *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt (1843–1863)*, Göteborg 1946, s 38ff; Gunnar Wallin, *Valrörelser och valresultat. Andrakammarvalen i Sverige 1866–1884*, Stockholm 1961, s 21f; Sten Carlsson (Enoch Ingers), *Bonden i svensk historia*, 3, Stockholm 1956, s 294.

13. Regeringsformen 1809, § 114.

skattning av all jord. De nya "herrebönderna", det var den allmänna farhågan, skulle bilda ett frälseägarparti i bondeståndet med samma skatteintressen som den jordägande adeln.¹⁴ Denna meningsstrid fortsatte till 1840, då säteriägande bönder inkorporerades i bondeståndet efter att vid en rad riksdagar ha avvisats med hänvisning till en intresse motsättning i jordskattefrågan mellan "herrebönder" och skattebönder. Samma misstro hade fram till 1840 bestämt böndernas motstånd mot att ersätta ståndsvälen med samfälliga val, då man fruktade att sådana skulle leda till ett för stort herramannainslag i representationen. Bondeståndet hade, som en av de tongivande bondepolitikerna vid grundlagsriksdagen förklarat, inget intresse av en representationsreform "så länge icke alla äga jämnade och lika intressen", det vill säga så länge de kamerala skillnaderna mellan de olika jordnaturerna fanns kvar.¹⁵

Herrebönder och småbönder

Rösträtten till bondeståndet tillkom enligt 1810 års riksdagsordning varje inom häradet boende och besutten hemmansägare på krono-, kronoskatte- eller frälsekattejord som inte tidigare tillhört eller tillhörde något annat riksstånd eller tidigare innehåft eller innehade någon ordinarie beställning i rikets tjänst. Som besutten var endast den att betrakta vars hemmansdel gav utkomst åt minst tre arbetsföra personer samt räckte till för uppfödning av ett visst antal kreatur.¹⁶ Högre social ställning var alltså diskvalificerande. Ståndspersoner fick inte delta i valen, även om de innehade krono- eller skattehemman, erlade samma skatt som vanliga bönder och deltog i erläggandet av arvoden för de valda bonderiksdagsmännen. Det finns dock exempel på att dessa förbud kringgicks. Vid grundlagsriksdagen fanns åtminstone sju ståndspersoner i bondeståndet, mellan 1812 och 1830 minst sex, samt mellan 1834 och 1862 minst 18. Alla som var röstberättigade var också valbara och rösträtten var graderad efter hemmantal. Valen var indirekta, så att varje socken utsåg en elektor vars röstetal motsvarade socknens röstberättigade hemmantal. Flera härad kunde förena sig om en riksdagsman, vilket

14. Thomsson 1923, s 172f; Christer Winberg, *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndprivilegier*, Stockholm 1985, s 194f; *BdP*, 1809–1810:1, s 593–635.

15. Yttrande av A J Hyckert, en av bondeståndets "herrar" med studier vid Uppsala universitet i bagaget; Axel Brusewitz, *Representationsfrågan vid 1809–10 års riksdag. En inledning till representationsreformens historia*, Uppsala 1913, s 175f.

16. Riksdagsordningen (RO) 1810, §§ 11, 15. Hemmansklyvningsförordningen 1827, i Svensk författningssamling 1827, nr 72, kap 1, § 2.

var ett vanligt sätt att minska utgifterna för kommittenterna som skulle arvodera riksdagsmännen. Rekordet innehades av den västsvenske bondeledaren Anders Danielsson, som vid sin sista riksdag (1834–35) företrädde 27 häradar.¹⁷ Teoretiskt sett kunde bönderna välja 316 riksdagsmän, något som förutsatte att varje härad, tingslag och skeppslag utsåg en representant vardera.¹⁸

Som ståndspersoner räknar Sten Carlsson ”alla personer som kan anses ha stått över de båda lägre stånden”, det vill säga statstjänstemän såsom länsmän och kronobetjäning, vidare frälsefogdar, inspektorer och bokhållare samt bruksägare, possessionater, större gästgivare och arrendatorer. Till denna kategori hör även de som hade titlar av typen sekreterare, godsägare, possessionat eller lantbrukare, något som blev allt vanligare under ståndstidens slutskede.¹⁹ I bondeståndet gick denna exklusiva minoritet under namnet ”herrebönder”.²⁰

Till grund för den följande uppdelningen av bonderiksdagsmännen i herrebönder och småbönder ligger förutom titulaturen deras innehav av fast egendom enligt en av 1847 års representationskommitté gjord sammanställning över det samlade taxeringsvärdet i Sverige. Siffrorna avser 1845 men kan användas retroaktivt för 1840, eftersom taxeringsvärdena i länen steg obetydligt under mellanperioden.²¹ Enligt kommitténs sammandrag uppgick bondeståndets samlade innehav av fast egendom till ett taxeringsvärde av 160 600 166 riksdaler banko, vilket utgjorde 59,3 procent av det samlade taxeringsvärdet i landet. Denna egendom var fördelad på 190 348 personer. I genomsnitt blir det 844 riksdaler per person. Majoriteten av bönderna, eller 107 778, hade lägre taxeringsvärden än 666 2/3 riksdaler. Endast 396 personer, drygt två procent av befolkningen, var ägare av värden överstigande 10 000 riksdaler.²²

Storbönder med taxeringsvärden över 10 000 riksdaler räknas här som ”herrebönder”, de med taxeringsvärden under 1 000 riksdaler, det vill säga

17. RO 1810, §§ 15, 18; Sten Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, Lund 1973, s 279f, 291.

18. Representationskommittén 1846–1847, Statistiska beräkningar angående representationsreformen, Riksarkivet (RA).

19. Carlsson 1973, s 19ff.

20. Peter Aronsson, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre Smålandssocknar, 1680–1850*, Lund 1992, s 328: ”de så kallade herrebönderna. Det rörde sig om ofrälse ståndspersoner, som i kultur och ofta i egendomens storlek skilde sig från vanliga hemmansägare”.

21. Rolf Adamsson, *Järnavsättning och bruksfinansiering 1800–1860*, Göteborg 1960, s 148ff.

22. *General-sammandrag öfver 1845 års bevilling*, Stockholm 1847.

den överväldigande majoriteten, som "genuina" bönder. De som ligger i intervallen däremellan – drygt 48 500 personer – utgör en mellangrupp. Denna indelning har sin motsvarighet i tidens politiska debatt, särskilt den vänsterliberala där de vadmalssladda tusenriksdalersmännen gällde som allierade i kampen för det medelklassamhälle som sågs som höjden av demokrati.

Dåtidens demokratidebatt handlade om vilket inflytande som skulle ges till landsbygdens små och mellanstora jordbrukare, bönderna, och med dem jämställda ur andra yrken, främst fastighetsägare i städerna, det vill säga den lägre medelklassen.²³ Nyckeltermerna i denna diskussion, som inte var begränsad till Sverige,²⁴ var "den lilla" och "den stora egendomen", varmed såväl konservativa som liberaler avsåg innehavarna av fastigheter med taxeringsvärdet runt 1 000 respektive 10 000 riksdaler. Att anta en vallag som gynnade de förstnämnda vore enligt *Riksdagstidningen* 1844 det samma som att lägga den politiska makten i händerna på "den krassa demokratin".²⁵ Dess sociala bas utgjordes av bondeklassen, i riksdagen företrädd av ett bondestånd som länge var en representationskammare för mindre och mellanstora hemmansägare.

Vid riksdagen 1840–1841 var den typiske riksdagsbonden taxerad till drygt 2 300 riksdaler banko,²⁶ vilket innebär att majoriteten av allmogens riksdagsmän tillhörde landsbygdens välbärgade medelklass, men inte det lilla ekonomiska toppskikt som stod ståndspersonerna nära. Av bondeståndets 115 ledamöter utgjorde antalet "herrebönder" 18, sett till taxeringsvärdet och titulatur.²⁷

23. *Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning*. Utarbetade inom Seminariet för statskunskap i Uppsala, Uppsala 1936, s 131.

24. Enligt den demokratiska oppositionstidningen *Le National* av den 8/9 1831 stod den politiska kampen i julimonarkins Frankrike mellan "den stora och den lilla egendomen": "la lutte réelle [...] est entre la grande et la petite propriété". Även *Le Globe* 20/1 1831 (la grande et la petite propriété).

25. *Riksdagsbladet* 1844, s 91ff.

26. Jan Christensen, *Bönder och herrar. Bondeståndet i 1840-talets liberala representationsdebatt: exemplet Gustaf Hierta och J. P. Theorell*, Göteborg 1997, s 109f.

27. *Stockholms län (AB)*: J Olsson – 16 375 riksdaler, godsägare J A Zetterberg – 15 000, godsägare P Sahlström – 10 000. *Södermanland (D)*: "Herr" J Kihlblom – 4 712. *Östergötland (E)*: A Nilsson – 12 271, godsägare G Pettersson – 10 990, "Herr Secreter" A Trysén – 8 990, N G Nilsson – 8 200, godsägare och sekreterare J O Widegren – 4 284. *Malmöhus (M)*: kvarn- och gästgiveriägare K Andersson – 22 220. *Halland (N)*: inspektör D Andersson – 2 000. *Älvsborg (P)*: "Herr" J F Dahllöf – 10 000. *Skaraborg (R)*: f d landskontoristen och exped kronofogden F von Zweigbergk – 3 680. *Örebro (T)*: P Persson – 15 545. *Västmanland (U)*: sekreterare E Norberg 14 320, kronofjärdingsman A Larsson – 10 835. *Kopparberg (W)*: bruksidkare L J Boëthius – 4 014. *Norrboten (BD)*: kommissionslantmätare J A Lundberg – 265. Se Christensen 1997, s 327–339.

Valen i socknarna och på tingen

Proceduren att välja riksdagsman till bondeståndet började med en av landshövdingarna utfärdad riksdagskallelse som lästes upp i pastoratens kyrkor. Därefter sammanträdde socknarna för att välja sina elektorer. De därvid utsedda valmännen hade sedan att infinna sig vid tinget, där riksdagsman utsågs under ledning av härads hövdingen, som skulle vara en ofrälse man.²⁸ Det var uttryckligen förbjudet att genom "lockande, tubbande eller hotelser" – riksdagsordningens beteckning för vad som i dag skulle kallas valdebatt eller agitation – försöka påverka valen.²⁹ Vid valet 1817 inkom besvär mot en bonderiksdagsman från Skåne som anklagades för att ha försökt vinna röster genom att traktera elektorererna med mat och brännvin. Ärendet överlämnades till tingsrätten som anställde vittnesförhör, men landshövdingen friade med motiveringen att det saknades bevis för att "något verkligt övertalande grundlagt själva valet".³⁰

Inför riksdagen 1844 krävde valmännen i tre Skåneförsamlingar strängare förbud mot valagitation bland bönderna. Anledningen var att "åtskilliga personer färdas omkring och [...] förvillla allmogen, så att de stanna uti tvi-velsmål, om de äga välja och kalla till fullmäktige den de helst själva åstunda".³¹ Ett annat exempel är kronobergaren Peter Gabrielsson i Ljungby, 1840–1841 riksdagsman för Sunnerbo härad. Efter att 1844 ha förlorat sin plats till Göran Jonasson i Traheryd lämnade han in besvär till landshövdingen och kungen, vari han uppgav att Jonasson genom "lockande och tubbande" hade förmått en del av elektorererna att rösta på honom.³²

En annan besväransledning var att de valda var frälsehemmansägare eller innehavare av statliga ämbeten. 1817 ifrågasatte valmän och elektorer i Askims och Frölunda socknar valet av den "så kallade hemmansägaren" Johan Leiditz, som förutom att vara frälsehemmansägare även uppgavs vara borgare i Göteborg. Först efter att ha bevisat att han ägde ett skattehemman och inte hade burskap i nämnda stad fick han behålla sin plats.³³ I fråga om ämbetsin-

28. RO 1810, § 11.

29. RO 1810, § 17.

30. David Rasmusson, som med knapp marginal (283 5/96 röster mot 260 72/96 för den förre riksdagsmannen Olof Bruhn) valts till representant för Vemmenhögs, Skytts och Oxie härader i Malmöhus län. Riksdagsfullmakt till bondeståndet 1817, RA. *BdP*, 1817–1818:1, s 10, 14.

31. Gemensam sockenstämma med Åhus, Rinkaby och Gustav Adolfs församlingar 16/6 1844, Villands häradsrättsarkiv, Lunds landsarkiv (LLA).

32. Ärendet överlämnades till Sunnerbo häradsrätt, men Jonasson fick sitta kvar på sin plats; Bondeståndets arkiv 1844–1845, RA.

33. Riksdagsfullmakter till bondeståndet 1817, RA; *BdP*, 1817–1818:1, s 10f, 13f, 306f.

nehav rådde det oklarhet om vilka tjänster som skulle vara diskvalificerande för riksdagsmannauppsatzen. Efter valet 1839 begärde flera elektorer i Vartofta och Frökinds härad i Skaraborg att valet skulle göras om eftersom den valde, Gustaf Bjerkander, var anställd som uppbördsman vid Västgöta regemente. Landshövdingen fäste inget avseende vid denna anmärkning, men de klagande fick rätt av Kunglig Maj:t som beordrade att valet skulle göras om. Till sist valdes A J Brissman i Ingabo.³⁴

Samma framgång hade inte smålänningen Petter Jönsson i Träslända med det besvär han lämnade in efter valet 1844. Han hade, förmodligen beroende på agitation i *Jönköpingsbladet*,³⁵ förlorat sin riksdagsplats och anmärkte på att en av elektorerna i egenskap av klockare varit obehörig att delta i valet. Landshövdingen gick på hans linje och förordade omval. Beslutet överklagades dock av riksdagsmannen Johannes Samuelsson i Forserum, varefter det ogiltigförklarades. I det kungliga utslaget hette det att klockaren var en för socknens enskilda behov antagen kyrkobetjänt och inte en statlig ämbetsman.³⁶ I ett annat besvär försökte elektorer från Medelpad i Västernorrland ogiltigförklara valet av C F Huss, som innehade tjänst som vice kommissionslantmätare. Detta överklagande avslogs emellertid av såväl landshövdingen som kungen.³⁷

Ett nytt tillfälle att underkänna valda ledamöter gavs under riksdagens första dagar, då riksdagsmännens fullmakter granskades inför justitiestatsministern. Vid dessa tillfällen ägde ofta diskussioner rum om enskilda riksdagsmäns behörighet. Det slutliga avgörandet huruvida en ledamot skulle erhålla eller få behålla en redan mottagen riksdagspollett låg hos ståndet, som efter votering kunde utesluta ledamöter och beordra omval.³⁸ Den mest uppseendeväckande utvoteringen drabbade skaraborgaren Fredrik von Zweigbergk 1834. Som tidigare landskontorist i Mariestad och expeditionskronofogde ansågs han utgöra ett hot mot ståndets "renhet".³⁹ Han återvaldes dock till den följande riksdagen, men fick då inför elektorerna bedyra att han aldrig innehaft en ordinarie syssla eller befattning i rikets tjänst eller tillhört något annat stånd.⁴⁰

34. Resolutionskoncept 14/12 1839, Skaraborgs läns landskansli, Göteborgs landsarkiv (GLA). Granskning av riksdagsfullmakter till bondeståndet 16/1 och 7/4 1840, RA. *BdP* 1840–1841:1, s 7.

35. *Jönköpingsbladet*, 8/6 1844.

36. Kungliga resolutioner å besvär, Bondeståndets arkiv 1844–1845, RA.

37. Kungliga resolutioner å besvär, Bondeståndets arkiv 1844–1845, RA.

38. RO 1810, § 21. Erik Fahlbeck, *Ständsriksdagens sista skeede 1809–1866*, Stockholm 1934, s 116.

39. *BdP* 1834–1835:1, s 141–159.

40. Åse, Viste, Barne och Laske häradsrätts arkiv 1839, GLA.

Frågan om om riksdagsbönderna var bundna av hemmaopinionens direktiv eller om de agerade efter eget huvud är svår att besvara, eftersom det ofullständigt bevarade källmaterialet omöjliggör en heltäckande undersökning av vad som diskuterades vid bondeståndsvalet.⁴¹ Riksdagsordningen fastslog dock uttryckligen att ledamöterna endast hade att rätta sig efter landets grundlag, detta för att förhindra en upprepning av frihetstidens imperativa mandat, som innebar att väljarna gav sina riksdagsmän instruktioner om vilka frågor de skulle ta upp på riksdagarna.⁴² Detta hindrade emellertid inte bonderiksdagsmän från att under debatterna hänvisa till både skriftliga och muntliga direktiv som de fått av sina väljare rörande lindringar av olika skatte- och försvarsbördor, mestadels av lokal karaktär.⁴³

Den bild man får av de sporadiskt bevarade valprotokollen är att riksdagsarvodets storlek var ett minst lika viktigt samtalsämne på tingen som de frågor vilka skulle drivas på riksdagarna. Sockenmännen gav för det mesta sina elektor fria händer vid valet av riksdagsman, även om det förekom att de fick direktiv om vilka de skulle rösta på.⁴⁴ Vid ett tillfälle röstade en elektor på sig själv med hänvisning till att det var vad sockenväljarna önskade.⁴⁵ Ibland efterlyste de utsedda valmännen föreskrifter om hur de skulle använda sina röster, men i regel besvarades sådana propäer nekande.⁴⁶ Ett undantag från detta mönster finner man i södra Ångermanland där protokollet vittnar om att riksdagsmännen hölls i strama tyglar av sina valmän. Vid valet 1853 förbehöll sig traktens elektor rätten

att till sina riksdagsmän, få överlämna skriftliga uppgifter på vad de önskade måtte bli vid riksdagen framställt, vilket dessa sin plikt likmätigt förband sig iakttaga under bemödandet i övrigt verka för ortens och fäderneslandets bästa [...]⁴⁷

41. Gert Hornwall, *Regeringskris och riksdagspolitik 1840–41*, Uppsala 1951, s 27; Wallin 1961, s 102.

42. RO 1810, § 1. Även RO 1866, § 1; Carlsson 1956, s 253.

43. Christensen 1997, s 117, not 60.

44. Christensen 1997, s 117f.

45. Häradshövdingen Carl Richter, som vid riksdagsmannavalet 1844 var elektor för Tjällmo socken, Finspångälans härad i Östergötlands. Detta val överlagades av en rad elektor, men besväret avvisades både av landshövdingen och kungen. Kungliga resolutioner å besvär, Bondeståndets arkiv 1844–1845, RA.

46. Gotlands södra häradsrätts arkiv 12/5 1809, Visby landsarkiv (ViLA). Protokollsutdrag från sockenstämma med Ugglebo och Åmots kapellförsamling 10/11 1839, Gästriklands domsagas arkiv, Härnösands landsarkiv (HLA). Ås och Ventlinge sockenstämmoprotokoll 10/11 1839. Ölands södra mots häradsrätts arkiv, Vadstena landsarkiv (VLA).

47. Riksdagsmannaval i Ytterlännäs den 15/8 1853, Södra Ångermanlands domsagas arkiv, HLA.

Här hade även öppen rivalitet och politiska dispyter kandidaterna emellan förekommit. Det började vid valet 1839, då två riksdagsmän skulle utses. I det ena valdistriktet stod Nils Strindlund mot en häradsdomare vid namn Eric Pålsson, en strid som den förre gick segrande ur sedan en tredje kandidat givit honom sitt stöd.⁴⁸ I domsagens andra del utsågs Pehr Sundström i Sund, men mot detta val framfördes missnöje – en jägmästare hade av socknens komminister utsetts till elektor utan föregående omröstning – och efter beslut av Kunglig Maj:t gjordes valet om varvid Per Östman i Ry blev riksdagsman.⁴⁹

Östman var anhängare av folkskolor och verkade härför vid riksdagen, något som kostade honom hans riksdagsplats vid nästa val 1844. Sedan han bytts ut mot Mauritz Sahlén föreslog elektorn från Ytterlännäs å sina kommittenters vägnar att de valda riksdagsmännen skulle uppmanas att motionera om avveckling av 1842 års folkskolestadga. Endast Östman invände häremot.⁵⁰

Den efterlysta motionen lämnades vid riksdagen in av Pehr Mattsson från norra Ångermanland, vars kommittenter i olika skrivelser uppmanat honom att verka för en ändring av den nya folkskolestadgan. Valmännen i Mo socken hade förklarat att de fattiga barnens föräldrar ”om skola finnes ganska säkert skulle upphöra med all vård om sina barn och lägga den helt och hållet på församlingen”. I en annan skrivelse hade sockenmännen i Anundsjö hävdad, att skolbarnen skulle komma att lära sig

några ytligt fattade läxor i, visserligen för världsmänniskan, nyttiga ämnen, som gör henne till det yttre bildad och civiliserad, likväl förglömma hemlivets tarvliga men dock för själens krafter enkla, och kroppens naturliga utveckling, oundgängliga levnadssätt, som i en framtid skall göra dem skickliga att med myrans och arbetsbiets flit och omtanke kunna såsom kraftiga och flitiga arbetare, ehuru ringa i stånd, rang och värdighet, dock bidra till samhällets trevnad och bestånd [...]⁵¹

48. Hornwall 1951, s 27. C Janse till J A Kjellberg, Lo 4/12 1839, Storebergsarkivet, GLA.

49. Granskning av riksdagsfullmakter till bondeståndet 16/1 och 18/4 1840, RA. Landskansliets resolution nr 97 1840 och Kunglig Maj:ts brev 9/3 1840. Västernorrlands läns landskansli, HLA.

50. Riksdagsmannaval på tingsstället i Multrä 28/6 1844. Södra Ångermanlands domsagas arkiv, HLA.

51. *BdP* 1844–1845:1, s 418ff. Utdrag från sockenstämmoprotokoll i Anundsjö 7/7 och i Mo 28/7 1844, Norra Ångermanlands domsagas arkiv, HLA.

Allmogen och representationsfrågan

Så när som på ett undantag innehöll ingen av ovannämnda riksdagsinstruktioner krav på en ny representation. Undantaget är ett protokoll från riksdagsvalen 1839 i fem Skaraborgsförsamlingar – Flakeberg och Bjärby i Viste härad samt Särestad, Håle och Täng i Åse härad. Sockenmännen härifrån krävde en ny riksdag därför att de i den existerande såg ”orsaken till de ökande skattebördor” varunder de befarade att ”förr eller senare digna”.⁵² Det var inte första gången som en sådan opinionsyttring kom från detta område. År 1834 hade en större grupp hemmansägare från Flakeberg, Bjärby och Täng tecknat sina namn under de petitionslistor för en representationsreform som då cirkulerade i landets olika provinser.⁵³

Att detta riksdagsdirektiv inte kan ha varit en engångsföreteelse framgår av att en rad tidningar men framför allt riksdagsprotokollen innehåller uppgifter om att bondeståndets ledamöter var försedda med instruktioner vari de av sina kommittenter uppmanades att verka för en representationsreform.⁵⁴ Det tidigast kända exemplet på en sådan skrivelse härrör från 1834, då *Aftonbladet* publicerade de direktiv som elektorer i Mo härad, Jönköpings län, överlämnat till Petter Jönsson i Träslända. Han kritiserades för att under föregående riksdag ha gått regeringens ärenden och uppmanades nu att verka för ett representationssätt liknande det norska samt för skatteutjämning, indragning av överflödiga ämbeten, minskade försvarskostnader och avskaffande av indragningsmakten.⁵⁵ Denna föreskrift hindrade honom emellertid inte från att ansluta sig till ständsriksdagens försvarare under den följande riksdagssessionen.⁵⁶ I fortsättningen gick Jönsson balansgång mellan kraven från sina kommittenter och vad han själv ansåg vara rätt. På riddarhuskonferensen i oktober 1840 sade han sig kunna acceptera samfällda val, men först

52. Åse, Viste, Barne och Laske häradsrätts arkiv 1839, GLA.

53. Enskildes suppliker till Kammarexpeditionen 1834, RA. Petition nr 4. AB 28/6 1834. Från Flakeberg, Bjärby och Täng samt Friels och Tuns socknar i Åse härad inkom 85 namn, av vilka 77 var hemmansägare.

54. Gustaf Hierta, *Återblick på det förflutna med afseende på det tillkommande. En samling artiklar ur tidningen Aftonbladet i slutet af år 1839 och första halfåret 1840*, Stockholm 1840, s 5; *BdP* 1840–1841:1, s 66 (H Jansson, P); *BdP* 1840–1841:8, s 186 (O Lindbäck, N), s 230 (H Andersson, T), s 346f (A Andersson, R), s 364–367 (F von Zweigbergk, R); *BdP* 1844–45:9, s 29 (H Pehrsson, X), s 39, 117f (P Jönsson, L). Den sistnämnde uppmanades att verka för klassval till en riksdag där mer än en fjärdedel av platserna var reserverade för bondeståndet.

55. *Aftonbladet* 10/2 1834; Peter Olof Gränström, *Om tendenser till imperativt mandat*, Göteborg 1915, s 157; Sten Carlsson, ”Jönköpings läns sociala och politiska utveckling 1687–1987”, *Smäländska kulturbilder* 1986/1987, s 241.

56. *BdP* 1834–1835:7, s 291.

efter en skatteutjämning, varefter han i ståndet förespråkade ståndsväl.⁵⁷ I mars 1848 anklagades han av *Jönköpingsbladet* för att ha svikit sina löften från riksdagsvalet:

Under riksdagsmannavalet var han [...] den liberalaste människa i världen, och lovade med den största beredvillighet, att befordra alla möjliga reformer. Kommittenterna kommer nog [...] att hålla honom räkning för denna konsekvens [...]⁵⁸

I *Handelstidningen* infördes 1839 en instruktion som var ställd till en bondeståndsledamot från Bohuslän. Han ålades att verka för ett representationsätt liknande det norska samt regeringsskifte, sänkta skatter med undantag för sådana som krävdes för folkskolor, indragningsmaktens avveckling, näringsfrihet och tullnedsättningar.⁵⁹

Som sista exempel kan nämnas den instruktion som Bengt Gudmundsson läste upp i bondeståndet i december 1850, vari han uppdrogs att "ovillkorligen förkasta" 1848 års kungliga representationsförslag, vars rösträttsvillkor enligt kommittenterna skulle leda till att

endast privilegierade, ämbets- och tjänstemän samt för övrigt penningmännen i allmänhet skulle, med uteslutande av bondeståndet [...] helt och hållet få representationsrätten i sina händer [...]⁶⁰

Huruvida bondeståndets krav på en representationsreform var förankrat i en allmogeopinion kan även utläsas ur de petitionsrörelser som vid tre tillfällen (1833–1834, 1844–1845 och 1848–1849) genomfördes över hela landet. Det låga antalet namnunderskrifter visar vilket svagt gensvar politiska kampanjer fick under den här tiden. Från landsbygden rörde det sig om drygt 2 700, 3 900 och 9 500 vid respektive tillfällen, inte ens en procent av befolkningen och långt mindre än den redan numerärt sett obetydliga valmanskåren (drygt fem procent).⁶¹ Representationsfrågan ser alltså ut att ha spelat en underord-

57. *Aftonbladet* 16/10 1840; *BdP* 1840–1841:8, s 197–202, 349–352, 402; Albert Granmo, *Petter Jönsson i Träslända*, Nässjö 1970, s 133ff.

58. *Jönköpingsbladet* 21/3 1848.

59. *Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidning* 4/12 1839. Även i *Svenska Minerva* 10/12 1839.

60. *BdP* 1850–1851:1, s 315f, 18/12 1850. Instruktionen är underskriven av 23 personer och daterad Varberg 22/8 1850. Se även *Folkets Röst* 14/9 1850, som uppger att representanten för Aspelanda, Sevede och Tunälans härader i Kalmar län, Nils Magnusson, erhöll "äläggande av samtliga elektorerna att icke under något villkor votera för det vilande förslaget".

61. Christensen 1997, s 353f.

nad roll i bondeleden utanför riksdagen. De instruktioner som bonderiksdagsmännen hade med sig till Stockholm rörde främst ekonomiska frågor som skatterna och försvarsbördorna samt rena intresseärenden som hembränningen. Det var riksdagsbönderna som drog slutsatsen att ständsriksdagen måste avskaffas om dessa krav skulle kunna förverkligas.

1840 års bondedemokratiska program

I mars 1840, kort efter det att bondeståndet gått med på att släppa in ofrälse säteriägare, publicerade högerliberalen Johan Peter Theorell broschyren *Strödda tankar om representationsförändring*. Böndernas beslut prisades här som ett stort steg mot en "amalgamering" av ständsriksdagens "folkelement" med den högre förmögenheten och bildningen. Theorell ville fortsätta på denna väg och presenterade därför en liberal inkorporeringsstrategi som ställde en ur bondeståndet framvuxen folkrepresentation i utsikt.⁶²

Vad som förespeglade Theorell var en ny ledning för bondeståndet, ett av förmögna och "bildade" medelklasspersoner anført bondestånd som skulle bli en motsvarighet till vad tredje ståndet varit i Frankrike, en ny nationalförsamling som skulle bereda vägen för samhällets liberalisering. Han föreslog därför en mer långtgående reformering av stånden än vad någon dittills gjort eller senare skulle komma att göra. Sten Carlsson sätter gränsen för bondeståndets självreformer vid 1862 års beslut om inlemmandet av de hemmansägare som tillhört annat stånd eller innehaft ordinarie statstjänst: "man kunde ju inte gärna kräva, att portarna också skulle öppnas för jordägare, som tillhörde andra stånd eller var aktiva ämbetsmän".⁶³ Men det var just vad Theorell gjorde: "Prästen, borgaren, själve adelsmannen" skulle kunna väljas till bondeståndet, det "verkliga underhuset".⁶⁴

Genom detta förslag bröt Theorell definitivt med den förda inkorporeringspolitikens premisser: en bibehållen ständsriksdag. Tanken bakom den föreslagna förstärkningen av bondeståndet var att plantera ett upplösningens frö i ständsriksdagen:

det talrikaste och av skråröten minst angripna elementet i den nu befintliga representationen bör utbildas och förstärkas, genom erövring av de materiella och i synnerhet de intellektuella intressen, som förr stått utan-

62. Johan Peter Theorell, *Strödda tankar om representationsförändring*, Stockholm 1840, s 30f, 45.

63. Carlsson 1973, s 297.

64. Theorell 1840, s 33ff, 39–42.

för representationen. På sådant sätt uppvux, utan att genast utrota den nu befintliga formen, en verklig folkrepresentation inom de gamla stånden, mäktig, snart oemotståndlig genom sin popularitet och sin moraliska övervikt. Då nationen hunnit vänja sig vid denna övervikt och sett, hur små och maktlösa de gamla institutionerna är bredvid denna sålunda ombildade, då är tiden inne att blåsa bort dem. Därtill fordras knappast någon revolution, de är då mera blott tomma skal, ur vilka all kärna flytt [...].⁶⁵

Denna moderatliberala strategi, som syftade till kontroll över bondepolitiken, fick dock inget gensvar från de närmast berörda, riksdagsbönderna, som inte såg någon poäng i att beblanda sig med borgerliga och adliga politiker. Därtill var misstron mot allt vad "herrar" hette ännu allt för grundmurad. Den besvikne Theorell skulle 1848 beskriva bondeståndet som "en tanklös hop" med en debattnivå lika låg som i "Barkaby hållstuga". I en tillbakablick 1853 skrev Theorell, att "de då grasserande demokratiskt radikala idéerna" förvridit huvudet på bondeståndets ledamöter.⁶⁶

I stället för en reformering av den existerande riksdagen eftersträvade bönderna en helt ny representation i nära anslutning till det norska Stortinget, som i realiteten var ett enkammarparlament. Det norska Stortinget delade sig visserligen vid behandlingen av lagstiftningsärenden i två avdelningar, men mellan dessa båda kamrar fanns inget socialt motsatsförhållande eftersom den nedre (Odelstinget) utsåg den övres (Lagtingets) ledamöter. Den senare var inte bara mindre till antalet utan måste också underkasta sig majoritetsbeslut vid gemensamma voteringar. I Norge var dessutom förhållandet mellan de exekutiva och legislativa statsmakterna annorlunda än i Sverige, där kungen hade vetorätt i lagstiftningsfrågor medan han i Norge endast hade suspensivt veto. Tre stortingsbeslut gällde som lag oavsett kungens inställning. *Handelstidningen* i Göteborg, en av de vänsterliberala tidningar som förordade en anpassning av den svenska författningen till den norska, såg det suspensiva vetot som "pärlan av norska konstitutionen". Helt annorlunda var bedömningen från konservativt håll. 1814 års grundlag hade enligt Uppsalaprofessorn V F Palmblad undergrävt monarkin och förvandlat Norge till näst intill en republik.⁶⁷

65. Theorell 1840, s 31f, 40f.

66. *Dagligt Allehanda* 21/1 1848; *Vinterbladet* 15/1 1853.

67. Norges grundlov 1814, §§ 74–79; *Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidning* 30/1 1841; Vilhelm Fredrik Palmblad, *Läsning för bildning och nöje*, Uppsala 1847, s 401: "Norge är den stat, vilken bland alla, som föra titel av av konungarrike, närmast liknar en republik".

Även från högerliberalt håll kom skarp kritik mot "norgeivrarna". Exempelvis i tidningen *Bore*, som beklagade "den skada, som under några decennier åtskilliga abstrakta liberalister gjort framåtskridandets sak i Sverige, därigenom att de ständigt haft Amerika eller Norge eller någon annan favoritstat för ögonen".⁶⁸ Uppfattningen var av ungefär samma slag som Palmblads och de konservativas, för vilka Norge och Amerika var länder där "den råa, obildade massan" styrde.⁶⁹

Böndernas krav på en representationsreform bottnade i en önskan om ett politiskt inflytande som motsvarade deras antal och ekonomiska styrka. Bondeståndet såg sig inte bara som företrädare för nationens nio tiondelar, det vill säga hela landsbygdsbefolkningen nedanför den fåtaliga ståndspersonsklassen, utan även för hela folket.⁷⁰ Denna bonderadikalism hade dock främst en pragmatisk prägel; någon självständigt formulerad samhällssyn eller teoretiskt betingad uppslutning kring den liberala ideologin var det aldrig fråga om. Demokratiseringen av rösträtten utgjorde inget självändamål, snarare rörde det sig om en nyttopolitisk strategi för att nå vissa bestämda syften. Tanken var att en mer folkligt sammansatt riksdag skulle göra det möjligt att erhålla stöd för kravet på en avveckling av de adliga jordprivilegierna. Den korporativt organiserade ständsriksdagen stod i vägen för en genomgripande reformering av dessa föråldrade privilegier. Hela 1830-talet hade bönderna vidhållit sin gamla uppfattning att en jordskattereform måste föregå införandet av samfällda val. Men efter att man vid riksdagen 1834–1835 gjort ett sista resultatlöst försök att få bort skyddet för ståndsprivilegierna i regeringsformens paragraf 114,⁷¹ var inställningen den motsatta. Nu hette det att en förändring av jordbeskattningen förutsatte en representation som gav bönderna det inflytande som deras antal och förmögenhet berättigade dem till.

Vid 1840 års riksdag kunde ett av Konstitutionsutskottet utarbetat representationsförslag antas sedan bondeståndet givit det sitt stöd. Förslaget, som innehöll ett enkammarssystem av norskt slag, föll dock på adelns och präster-

68. *Bore* 6/11 1851.

69. V F Palmblad till P Wieselgren 6/8 1834, Göteborgs universitetsbibliotek; V F Palmblad till P A Wallmark 22/3 1846, Kungliga Biblioteket.

70. B Gudmundsson (N): "bondeståndet i själva verket är svenska folkets representanter", *BdP* 1840–1841:8, s 205; P Sahlström (AB): "den talrikare arbetande klassen, vars målsmän nuvarande bondeståndet onekligen är och alltid bör vara", *BdP* 1847–1848:5, s 138; E M Falk: "svenska bondeståndet, som utgör 9/10 delar av hela svenska folket", *BdP* 1859–1860:6, s 171.

71. Thomson 1923, s 441–467.

nas motstånd vid tronföljdsriksdagen 1844. Ett nytt för bondeintresset mindre fördelaktigt förslag understöddes av borgarståndet, medan bönderna antog ett av Gustaf Hierta och Bengt Gudmundsson förordat förslag, som i likhet med 1840 års utskottsförslag anknöt till den norska enkammarriksdagen. Följden blev en brytning mellan de båda lägre stånden och en långvarig splittring inom bondeståndet, där en minoritet bestående huvudsakligen av herrebönder lärer sig med borgarståndet. För Per Sahlström, en av gruppens ledande företrädare, var Hiertas och Gudmundssons idéer "demagogiskt republikanska" och därmed oanvändbara i Sverige.⁷² Enligt Sahlström kunde den infekterade representationsfrågan endast lösas genom att bönderna i allians med medelklassens företrädare i borgarståndet vann över regeringen på sin sida. Tillsammans med borgarståndets liberaler förordade "sahlströmianerna" därför det förslag till tvåkammarriksdag som Oscar I framkastat för att gjuta olja på radikalismens svallvågor revolutionsåret 1848. Förslaget avvisades vid två utomparlamentariska reformmöten i Örebro somrarna 1849 och 1850, vilka resulterade i tidens mest demokratiska representationsförslag: enkammarriksdag med lika rösträtt för vuxna manliga medborgare utom soldater, tjänstefolk och fattighjon. De bonderiksdagsmän som deltog vid mötena anslöt sig alla med ett undantag reservationslöst till Örebroförslaget. Endast Sahlström talade för det kungliga representationsförslaget.⁷³ Det föll vid riksdagen 1850, då borgarna var det enda stånd som gav det sitt stöd. Bönderna antog på nytt Gudmundssons förslag. Konstitutionsutskottet fick sedan motta en bondemotion som förordade Örebroförslaget, vilket också kom att ligga till grund för bondeståndets beslut i frågan.⁷⁴

Epilog

Representationsfrågan, som formulerats under 1830- och 1840-talens radikala samhällsklimat, fick sin lösning två decennier senare, när den politiska temperaturen svalnat betydligt. Redan i början av 1850-talet hade revolutionsvägen från Paris dragit sig tillbaka och de följande åren var inledningen

72. Per Sahlström, *Försök till karakteristik öfver bondeståndets ledamöter wid 1854 års riksdag*, Uppsala 1855, s 23.

73. *Protokoller hållna vid allmänna reform-mötet i Örebro 1849*, Örebro 1849, s 90.

74. *BdP 1850-1851:1*, s 293-410. KU-memorial 7, 1850-51. Bakom motionen stod tre Närkebönder och en bohuslänning: Johan Johansson, A W Uhr och Per Persson (T) samt Tobias Lind (O); *BdP 1850-1851:5*, s 56.

till en politisk reaktionsperiod. I Sverige inriktades den moderata femtioticsliberalismen på ekonomiska frågor, medan de tidigare så omdebatterade politiska och sociala frågorna, bland dem den om representationen, lades på is.⁷⁵ Vid sidan av den allmänna högervågen stod enstaka tidningar som *Örebro Tidning*, där redaktören S A Hedlund 1850 kunde konstatera, att "den högre bourgeoisien" som tillhört det demokratiska lägret nu börjat bekämpa "demokratien".⁷⁶

Den bordlagda frågan aktualiserades på nytt i oktober 1860, då borgar- och bondestånden i en skrivelse uppmanade regeringen att vid nästa riksdag presentera ett reformförslag. Till skillnad från borgarna begränsade sig bönderna inte till att kräva samfällda val, utan höll fast vid sin gamla enkammarlinje, samtidigt som de motsatte sig en gradering av rösträtten.⁷⁷ Justitiestatsministern Louis De Geer föreslog i stället en tvåkammarriksdag, där den första kammaren var en utpräglad herremansförsamling. Förslaget sockrades med censusregler för andra kammaren som gynnade den lilla jordbruksegendomen och uteslöt landsbygdens och städernas arbetare. Minst 800 kronor måste man tjäna, långt mer än vad en genomsnittlig arbetare kom upp till, samtidigt som fastighetsstrecket låg på blott 1 000 kronor, något som gav "tusenriksdalsmännen" ett stort inflytande i andra kammaren. För arrendatorer däremot gällde en betydligt högre gräns: 8 000 kronor.⁷⁸ På så vis lyckades De Geer förmå bönderna att överge den gudmundssonska enkammarlinjen. Vid den slutliga omröstningen i december 1865 accepterade de reservationslöst regeringsförslaget, ett indicium så gott som något på att deras politiska beslut dikterades av ekonomiska nyttohänsyn snarare än av ideologiska motiveringar. Möjligen kan också generationsväxlingen i bondeståndet ha spelat en viss roll för uppslutningen kring förslaget. Av bondeståndets 113 ledamöter 1865 hade endast 14 deltagit vid någon av 1840-talets riksdagar.⁷⁹

1865 års efterlängtade representationsreform blev ingen seger för den liberala vänstern och ej heller inledningen på någon politisk reformera. Genom tillkomsten av riksdagens första kammare, som kom att domineras av stora

75. Victor Svanberg, "Rydbergs romanfragment 'Benoni Strand' och femtioticsliberalismen", *Samlaren* 1921; Göran B Nilsson, *André Oscar Wallenberg*, 2. *Gyllene tider 1856–1866*, Stockholm 1989, s 98.

76. *Örebro Tidning* 19/9 1850.

77. Stig Ekman, *Slutstriden om representationsreformen*, Stockholm 1966, s 17f.

78. Carlsson 1956, s 301f.

79. Christensen 1997, s 303.

jordägare och högre ämbetsmän samt städernas förmögna köpmän, bibehölls den gamla ståndsriksdagens konservativa intressen intakta. Denna med veto rätt försedda herremansförsamling – som enligt Sten Carlsson var mer aristokratisk än det nyss avvecklade Riddarhuset – skulle i förbund med regeringen förhålla genomförandet av böndernas krav i jordskattefrågan, så att klassbeskattningen av den icke-privilegierade jorden blev kvar till början av 1900-talet.⁸⁰ Representationsreformen ledde inte heller till den politiska demokratisering som många hoppats på. Knappt sex procent av totalbefolkningen eller drygt 20 procent av männen över 21 år erhöll rösträtt. Före reformen hade cirka fem procent av befolkningen varit röstberättigad.⁸¹ Den nya riksdagen var således inte mer folkligt förankrad än vad den gamla varit. Tvärtom förlorade många tidigare valberättigade sin rösträtt, bland annat omkring 11 000 hemmansägare som inte nådde upp till tusenkronors-strecket.⁸²

1867 års andra kammare, den första efter representationsreformen, dominerades av det nybildade lantmannapartiet. I ledningen satt ”mer eller mindre uppriktigt bondesympatiserande herrar”, såsom de båda godsägarna Arvid Posse och Emil Key. I socialt avseende hade de föga gemensamt med de medelstora hemmansägare som dominerat 1840-talets bondestånd.⁸³ Dess krav fanns dock delvis kvar i Lantmannapartiets program: lika beskattning för alla samhällsgrupper och sparsamhet med statliga medel, särskilt i förhållande till förvaltningen och krigsmakten, men även till den högre utbildningen och kulturen. I konsekvens härmed drev man länge en anti-militaristisk linje gentemot Oscar II:s upprustningsplaner. Men med 1880-talets jordbrukskris, försakad av importen av billig amerikansk och rysk spannmål, inleddes bondemarschen mot höger. Jordbruks- och industriprotektionister slöt sig nu samman i Nya Lantmannapartiet, varur sedermera högerpartiet utvecklade sig. Med ”Sverige åt svenskarna” som valspråk förespråkades ökade anslag till försvaret. Hållningen i unionsfrågan var oför-

80. Per Hultqvist, ”Klasspolitik och statsintresse. En studie i oscarisk riksdagstaktik”, *Scandia* 1959, s 79ff; Carlsson 1956, s 301.

81. Wallin 1961, s 22, 49; Torbjörn Vallinder, *I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1866–1900*, Stockholm 1962, s 11.

82. Wallin 1961, s 14, 17–23.

83. Citatet efter Per Hultqvist, i *Problemer i nordisk historieforskning. Rapporter till det nordiske historikermøte i Bergen 1964*, Bergen & Stockholm 1964, s 152. Se även dens 1955, s 316; Carlsson 1956, s 394, 398, och dens 1973, s 298. Posse ägde frälsejord till ett taxeringsvärde av 439 100 rdr och Key frälsejord till ett värde av 170 000 rdr; Taxeringslängder Malmöhus län 1870:15 och Kalmar län 1870:9, RA.

sonligt anti-norsk och man motsatte sig tidens demokratiseringssträvanden, eftersom allmän rösträtt skulle gynna arbetargrupper som inte ville ha tullar på sitt dagliga bröd.⁸⁶

84. Winberg 1990, s 63f; Sten Carlsson, *Svensk Historia*, 2, Lund 1961, s 592ff; Alf Åberg, *Vår svenska historia*, Stockholm 1978, s 459; Lars Arne Norborg, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, Solna 1988, s 107f.

Summary: Radicalism as strategy. Peasant politics in the middle of the nineteenth century

In the 1840s, the Swedish liberal left had its major support in the press, but also a strong position in the peasant estate. In the parliamentary session of 1840–1841, the peasant estate would become the first estate to endorse the demands for parliamentary reform raised by the liberal opposition. In addition to demanding the abolition of the parliament of estates and the introduction of joint elections, the peasant estate recommended a unicameral legislature and a democratisation of the franchise following the Norwegian model. The peasant estate represented by far the largest constituency of the four estates – by mid-nineteenth century about 200 000 freeholders, compared to around 1 200 nobles, 1 500 clergymen, and 30 000 burghers – but was nevertheless not a popular representative assembly. Only about 5 percent of the total population held voting rights at this time. The majority of the representatives in the peasant estate belonged to the agrarian middle class and represented the interests of small property holders. The turn to a more radical position was brought about by frustration over the failure to reform the existing political system in general and constitutionally guaranteed estate privileges in particular. Constitutional guarantees made the abolition of the nobility's land privileges virtually impossible. After the Diet of 1834–1835, the peasant estate concluded that the entire political system had to be radically reshaped in order to reform the land tax. Thus, the peasant estate was driven to adopt a radical position not because of ideological conviction but because of political interests. The estate hoped it would gain greater influence over economic policy by such a strategy. Parliamentary reform would not take place before 1865, however. Prime Minister Louis De Geer won the support of the peasant estate for a bicameral legislature by offering favourable census rules for freeholders. But despite the parliamentary reform, the coveted land tax reform was delayed. This time, however, it was not the noble estate but the Upper House that stopped demands for tax reform by means of its veto power.

Keywords: the four estates, parliamentary reform, peasant radicalism, Norwegian peasant democracy, liberalism